

RITURI ȘI RITUALURI FUNERARE PRACTICATE ÎN NECROPOLA ROMANĂ DE LA NOVIODUNUM

GAVRILĂ SIMION

Anticul Noviodunum este situat pe o platformă de pe malul Dunării, la mică distanță în amonte față de vârful Deltei (Pl. 1). Poziția sa geografică i-a facilitat cele mai largi posibilități de ordin economic și strategic. Punct de intersecție al marilor drumuri de uscat cu cel al marelui fluviu, Noviodunum a devenit în epoca romană unul dintre cele mai de seamă vaduri ale Dunării, sediu al flotei dunărene *Classis Flavia Moesica* și al unor importante detașamente ale legiunii I Italica și ale celei a V-a Macedonica, iar după 167, al Legiunii I Jovia și a XI-a Claudia¹. Din punct de vedere al evoluției sale urbane în epoca Imperiului timpuriu, el ajunge să obțină statutul de municipiu², iar în cea romană-bizantină, ne este cunoscut și ca reședință episcopală³.

Astăzi, zona sa arheologică (Pl. 2), identificată încă din secolul trecut ca aparținând anticului Noviodunum⁴, ne atrage atenția nu numai prin cetatea sa fortificată ce ocupă o suprafață de 20 ha (200.000 m.p.) sau pe așezarea sa civilă din jur, cu o suprafață de patru ori mai mare, înconjurată cu șanțuri și valuri mari de pământ ce i-au servit pentru apărare, ci și prin cea de a treia zonă a sa care este necropola. Din punct de vedere topografic această ultimă zonă ni se prezintă într-o formă tumulară, organizată în aliniamente ce pornesc dinspre cetate în mai multe direcții și pe distanțe de mai mulți kilometri⁵.

Cercetarea arheologică asupra acestor zone s-a făcut cu intermitențe, în cetate începând din 1957 de către prof. I. Barnea⁶, iar în necropolă de semnatarul acestor rânduri, din 1957⁷. Rezultatele săpăturilor întreprinse în cel de al doilea sector, adică în necropolă, se cifrează până la ora actuală la 26 de tumuli cercetați, adică jumătate din totalul existent. Un grup de 20 tumuli au fost declarați rezervație și lăsați spre cercetare generațiilor viitoare.

Priviți sub aspectul monumentalității lor, cu excepția unui singur tumul, denumit de localnici „Curganul vizirului”, care măsoară peste 120 m diametru și 37 m înălțime (necercetat încă), toți ceilalți măsoară sau au măsurat o înălțime ce variază între 2,5 și 6 m și un diametru de 30 până la 60 m. Observațiile arheologice au

1. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 164-166 și passim; R. Vulpe, I. Barnea, DID, 2, passim; Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 59-60; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 187 și urm.; M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988, passim; Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, 30, 1900, p. 206; V. Pârvan, AARMSI, 2, 35, 1913, p. 502-509; O. Tafrali, AA, 2, 1930, p. 30; D. Tudor, SCS, 4, 1-2, 1953, p. 472-473; Gh. Ștefan, Dacia, 9-10, 1941-1944, p. 473 e.s.; idem și colaboratorii, SCIV, 5, 1-2, 1954, p. 175-182; Gr. Florescu, RIR, 16, 1, 1946, p. 10; I. Barnea, B. Mitrea, MCA, 4, 1957, p. 155-174; idem, MCA, 5, 1959, p. 469-475; I. Barnea, SCIV, 1, 1950, p. 175-184; idem, Peuce, 6, 1977, p. 103-121; I. Barnea, Peuce, 9, 1984, p. 97-105; Al. Barnea, Peuce, 10, 1991, p. 81-84; Exp. Bujor, G. Simion, MCA, 7, 1960, p. 392 e.s.; Exp. Bujor, Dacia, N.S., 4, 1060, p. 527, e.s.; Em. Condurachi, Actes du IXe Congrès..., 1972, p. 83-88; A.S. Ștefan, BMI, 42, 1, 1973, p. 3-14; G. Simion, Peuce, 6, 1977, p. 123-148; idem, Peuce, 9, 1984, p. 75-96; idem, RMI, 60, 2, 1991, p. 3-7; idem, Dacia, N.S., 1994, s.p.

2. Al. Barnea, Peuce, 10, 1991, p. 81 și urm.

3. E. Popescu, *Inscriptiile...*, p. 275; Fl. Topoleanu, RESEE, 26, 4, 1988, p. 311-317, idem, Biserica Ortodoxă Română, 11-12, 1989, p. 139-148.

4. E. Des jardins, RA, 18, 1868, p. 264.

5. A.S. Ștefan, *op.cit.*, fig. 6 et 21; G. Simion, Peuce, 9, 1984, p. 482-485, pl. 1, 2 et 3.

6. I. Barnea și colaboratorii, *op.cit.*, la nota 1.

7. Exp. Bujor et colab., *op.cit.*, la nota 1.

constatat că aplatizarea unora dintre ei a fost cauzată de profanarea lor încă din antichitate, iar pentru alții, de înscrierea lor în circuitul agricol modern.

Studiul sub aspectul stratigrafiei lor, avem certitudinea că toți acești tumuli au fost construiți cu pământul luat din imediata lor vecinătate. În jurul multora dintre ei se mai păstrează șanțul circular din care s-a luat pământ pentru înălțarea lor. Construcția lor s-a făcut în tehnica straturilor alternante, fie în mod individual, fie prin compunerea a două sau a mai multor movile mai mici, unite în final într-un singur complex tumular prin umplutură unitară (Pl. 3/ a, b, c).

Fiecare tumul sau complex tumular are un mormânt principal pentru care s-a înălțat și mai multe morminte secundare. Acestea din urmă se grupează în diferite situații, fie că au existat înainte ca tumulul să se înalțe, fie că s-au făcut în timpul construcției acestuia sau după terminarea lui. (Pl. 4) La unele complexe tumulare s-au întâlnit cazuri unde și alte movile componente aveau mormintele lor principale.

Analizate sub aspectul ritual-funerar, mormintele din tumulii necropolei de la Noviodunum, se grupează în următoarele tipuri:

a) Morminte cu ritul inhumatiei. (Pl. 5). Acestea le găsim în special în mormintele monumentale cu sarcofage cioplite din blocuri mari de piatră, formate de obicei din cuvă și capace cu acrotiere la colțuri. De asemeni, acestea se mai găsesc și sub formă de morminte cu gropi zidite îngrijit din cărămidă sau cărămidă și piatră și acoperite cu una sau mai multe lespezi mari din piatră. Sunt și morminte de inhumatie în gropi simple, săpate după aceleași forme și criterii ca cele de incineratie, protejate sau nu de un podium de lemn sau de elemente tegulare.

La multe din mormintele cu sarcofage s-au constatat înmormântări succesive, scheletele fiind depuse atât direct în cuvă, de obicei pe un strat de frunze și ramuri de dafin, cât și în racle de lemn. Acestea s-au folosit în special pentru defunții depuși ulterior.

b) Morminte cu ritul incineratiei (Pl. 6). Incinerarea se realiza pe loc, direct în groapă. Forma ne este cunoscută cu numele de „rug-busta” sau „tombe bustuaire”⁷⁸. În general, gropile acestor morminte sunt puțin adânci, cu o formă paralelipipedică, prevăzute cu o treaptă, mai rar cu două, care serveau ca suport pentru platforme de ardere și crearea șanțului pentru tiraj. Mai rar, au fost găsite și morminte de incineratie pe loc, în gropi fără trepte. De obicei, acestea s-au făcut într-o perioadă mai târzie, aproape sau după terminarea construcției tumulului. Tot sub aspect ritual-funerar, ceea ce ne-au atras atenția în mod deosebit, au fost gropile mormintelor de incineratie săpate în anumite etaje ale construcției tumulului. Fundul acestor gropi ajunge până în stratul vegetal antic (sub nivelul de călcare de la baza movilei), fapt ce dă gropii proporții și forme deosebite ce tind spre monumentalitate.

La acest tablou sinoptic al descoperirilor noastre de la Noviodunum, subliniem câteva observații de ordin general.

- Toate mormintele de inhumatie, ce ocupă un procent de 25%, aparțin unor indivizi de sex feminin, indiferent că avem de-a face cu persoane mature, adolescente sau copii. Aspectul nu poate fi însă generalizat. El este practicat numai de o parte din comunitate și sigur numai în unele familii. Dovada acestei afirmații o avem prin descoperirea unui număr însemnat de morminte, cu practica ritului incineratiei, dar care după inventar, au aparținut în mod sigur unor femei.

- Amplasarea mormintelor în spații s-a făcut într-o formă grupată, de preferință în jumătatea sudică, mai rar în cea de est sau de vest și niciodată în cea de nord, indiferent de ritul practicat sau de intervalul de timp dintre înmormântări. De asemeni, nu există nici un criteriu în ceea ce privește orientarea mormintelor (Pl. 3 a, b și c).

- Depunerea ofrandelor s-a făcut după aceleași ritualuri, indiferent de ritul folosit cu tendința de păstrare intactă a obiectelor de podoabă și de utilitate personală chiar și la mormintele de incineratie.

- O contribuție deosebit de importantă în facilitarea concluziilor noastre o are datarea acestor morminte a căror cronologie este cuprinsă într-o perioadă de cca. un secol, adică de la sfârșitul sec. I și până în pragul ultimului sfert al sec. II d.Chr.

În concluzie, practicile ritual-funerare constituie primele observații ale cercetării arheologice și prima problemă ce se pune în dezbaterea noastră, în vederea elucidării aspectului compozițional etno-social și

8. P. Alexandrescu, *Histria*, 2, p. 247-282; M. Babeș, *Dacia*, NS, 14, 1970, p. 177 și urm.; V. Lungu, C. Chera, *Pontica*, 19, p. 93-97; D. Protase, *Riturile*..., p. 86-114, cu nr. 108, 112, 122 și 134.

religios din acest centru roman de la Dunăre. O privire de ansamblu asupra descoperirilor noastre, în care biritualitatea se face evidentă, oferă la prima vedere o eterogenitate de ordin ritual-funerar. Acest aspect ne apare cu atât mai pregnant, cu cât el se manifestă atât din punct de vedere social (în sânul aceleiași familii), cât și în timp foarte restrâns (prin diversitatea descoperirilor din același tumul). Analizat în cadrul fenomenului general din lumea greco-romană, remarcăm cum practica unui anumit rit se restrânge sau se extinde în timp, într-o alternanță aproape regulată⁹. Dacă ne limităm doar la perioada secolelor I-II d.Chr., informațiile ne indică o acțiune oscilatorie destul de activă. Dacă pentru a doua jumătate a sec. I, Tacitus arată că incinerarea este un rit obligatoriu chiar și pentru femeile din înalta societate potrivit cu „Romanus mos”¹⁰, în prima parte a veacului următor, când Orientul câștigă o tot mai mare influență prin dezvoltarea artei funerare (în special a sarcofagelor), ritul inhumatiei începe să fie adoptat din ce în ce mai mult, ca în sec. al III-lea să asistăm la o generalizare a lui¹¹. Ca atare, relația dintre practica biritualității la Noviodunum și restul lumii romane nu poate obține o demarcație certă pentru o anumită etnie sau pentru un anume cult. Cu atât mai mult nu împărtășim ideea unei perpetuări sau a unei evoluții din secolele anterioare a acestui tip de mormânt de incinerare. Mormintele cu incinerare pe loc descoperite la Tomis și Callatis și datate din perioada elenistică, încetează să mai dăinuască și în etapa dinaintea venirii romanilor și cu atât mai mult nu cunoaștem nici o descoperire care să ne confirme extinderea acestui ritual în afara coloniilor. Cele câteva fragmente ceramice autohtone descoperite într-un singur mormânt la Tomis nu poate susține ideea unei adaptări de către autohtonii geți a acestui ritual funerar¹².

Ritul incinerării s-a generalizat la autohtonii geto-daci și este cunoscut chiar și în sec. III d.Chr. Ritualul folosit însă, cu practicarea incinerării în ustrinum, urmată de celelalte forme ca: utilizarea urnei și depunerea ei în mijlocul unui ring din bolovani mari de piatră peste care se ridică o movilă, de obicei nu prea mare, acoperită cu manta de piatră, îi va individualiza pe geto-daci și îi va separa de toate etniile vecine¹³. În comparație cu aceste forme tradiționale, cele descoperite la Noviodunum, începând cu tehnica de construcție a tumulilor, cu monumentalitatea lor, cu practicile rituale ale incinerării pe loc și ale depunerii orfanțelor, precum și modul conservării mormintelor prin acoperirea gropilor cu plăci tegulare speciale, tigle și olane sau cărămizi, așezate de obicei în două ape și etanșiate cu mortar de var, dau necropolei romane din acest centru dunărean o originalitate, care o detașează de tot ceea ce ar însemna tradiție autohtonă.

De altfel, nici o descoperire de până acum nu este mai timpurie de perioada de sfârșit a sec. I d.Chr., când au avut loc marile reorganizări militare de la frontiera dunăreană.

Urmărind tipurile de morminte cu ritual funerar practicat la Noviodunum pe harta descoperirilor arheologice, acestea se întâlnesc în regiunea istro-pontică în primul rând în necropola de la Histria, asupra căreia s-a realizat și un prim studiu privitor la acest ritual¹⁴, apoi la Tomis¹⁵, Callatis¹⁶, Tropaeum Traiani¹⁷, Capidava¹⁸ și mai departe în regiunile de vest, la Romula¹⁹, în Pannonia²⁰ și chiar și în Gallia²¹. Descoperiri asemănătoare se întâlnesc și în Moesia²², ca și în Tracia turcească²³, până în Anatolia²⁴.

Urmărind desfășurarea lor în spațiu și încadrarea în timp, constatăm că forma de rit și ritual de tip „rug-busta” se înregistrează la noi odată cu organizarea flotei dunărene Classis Flavia Moesia (care asigura paza pe tot limesul Dunării de Jos și a litoralului până la Histria) și mai ales după preluarea funcțiilor de

9. J.M.C. Toghue, *Death and burial in the Roman World*, Cronwell University Press, 1971, p. 40.

10. Ibidem, p. 40 și urm.

11. Ibidem, p. 38, e.s.; V. Barbu, SGPA, 1968, p. 372-376; V. Lungu, C. Chera, op.cit., p. 94.

12. V. Lungu, C. Chera, op.cit., p. 95; opinie și teză care se remarcă la P. Alexandrescu, op.cit., p. 281.

13. G. Simion, Peuce, 2, 1971, p. 63-129; idem, *Probleme...*, 1992, p. 18-47; idem, Carpica, 23, 1, 1992, p. 95-105.

14. P. Alexandrescu, op.cit., p. 201-204, 253-255 și *passim*.

15. V. Barbu, SCIV, 22, 1, 1971, p. 50 e.s., idem, op.cit., la n. 11, p. 372 și urm.

16. E. Bărlădeanu - Zavatîn, Pontica, 13, 1980, p. 225 și urm.

17. V. Lungu, C. Chera, op.cit., p. 95 cu nr. 18.

18. V. Georgescu, informație personală.

19. M. Babeș, op.cit., p. 173-180.

20. D. Protase, op.cit., p. 113 (cu bibliografia indicată la notele 136 și 137); K. Sagi, Arch. Hung., 33, 1954, p. 111; A.Sz. Burger, Arch.Erst., 93, 2, 1966, p. 254 - apud: V. Lungu și C. Chera, op.cit., p. 95, n. 20 și 21-i.

21. M. Babeș, op.cit., notele 97-99.

22. T. Gherasimov, Izv.Institut, 15, 1946, p. 182 e.s. pentru descoperirile de la Svetikirilovo, v: P. Alexandrescu, op.cit., p. 267.

23. A.M. Mousel, Archäologischer Anzeiger, 1941, col. 120 e.s. apud V. Lungu și C. Chera, op.cit., p. 95, n. 26; v: P. Alexandrescu, op.cit., p. 267.

24. P. Alexandrescu, op.cit., p. 263 și urm.

supraveghere și apărare a granițelor de către Legiunea I Italica și apoi de unitățile legiunii a V-a Macedonica (după revenirea ei din Orient unde se petrecuseră și binecunoscutele măsuri de refacere după luptele purtate)²⁵. De altfel și numele de Ulpia sau Aelius de pe inscripția de pe tabula unui sarcofag, semnificative pentru procesul de romanizare, apar alături de cel de origine orientală, Mithres.

În ceea ce privește ritualul depunerii ofrandelor și natura lor, problema poate forma obiectul unor studii în care se pot aborda o serie întreagă de subiecte începând de la formele rituale ale depunerii în mormânt ori semnificația obiectelor depuse și până la cele de ordin economic, social sau religios. Ca atare, în cadrul acestei lucrări nu este nici locul și nici spațiul convenit pentru a se aborda asemenea subiecte.

Obiceiul depunerii ofrandei în morminte ne este bine cunoscut ca o tradiție foarte veche și îl găsim aproape la toate grupurile culturale din preistorie, ca și la toate popoarele antichității. El se manifestă în diferite forme pe care le descoperim în diverse aspecte, de la resturi menajere și până la prezența celor mai felurite obiecte.

În situația noastră, acest ritual păstrează în general o anumită particularitate ce se caracterizează prin depunerea în mormânt, pentru fiecare defunct, de obicei a două vase mici de tipul cănițelor, a ulciorașelor sau a ulcelelor, împreună cu alte obiecte personale și cu aproape nelipsitul opaiț. La unele morminte s-au mai găsit și alte forme de vase, sparte ritual sau depuse peste mormânt. Acestea constau mai mult din amfore mari, cu corpul pântecos de formă ovoidală și peretiidecorați cu caneluri, ca și din tipuri de amfore mai mari sau mijlocii și chiar de capacitate mai mică. Astfel de recipiente s-au descoperit în multe centre de pe malul Dunării, ca și în cele de pe coasta septentrională a Mării Negre. În diverse morminte sunt prezente și alte forme de vase, de la castroane, străchini, boluri și farfurioare, până la unguentarii din sticlă, arme și obiecte de podoabă din metale nobile și pietre semiprețioase. Dintre toate acestea remarcăm descoperirea și a unor vase cu figuri simbolice, cum sunt situlele din bronz cu scene mitologice figurate lucrate în tehnica altoreliefului, ori vasele ceramice decorate în partea inferioară cu figuri în basorelief. În această categorie se înscriu și o serie de obiecte de podoabă: padantive de diferite forme: „măciuca lui Hercules”, inel în formă de șarpe, ogar alergând etc.

Tot ca aspect general de ordin ritual trebuie să subliniem prezența monedelor aproape în toate mormintele. Acestea lipsesc foarte rar și numai în mormintele de incinerare unde se presupune pierderea sau distrugerea în timpul incinerării ca urmare a temperaturii ridicate.

Din toată problematica amintită mai sus, referitoare la ritualul funerar, depunerea ofrandelor, ori la natura obiectelor ce alcătuiesc inventarul mormintelor, ne vom opri totuși cu câteva observații și comentarii de detaliu la unele aspecte.

Unul din aspectele care iese din tipicul general al ritualului depunerii ofrandelor este întâlnit la mormintele sau numai la scheletele ce aparțin unor adolescente. Constatările noastre s-au putut realiza și compara cu ușurință numai la mormintele de inhumație (duble sau singulare). Scheletele ce probează vârsta tinerelor sunt însoțite de un inventar mult mai bogat decât cele ce evidențiază o vârstă matură. La primele, pe lângă vasele de ofrandă comune, întâlnite la toate mormintele, și a obiectelor pe care le-a avut defuncta la depunerea ei în mormânt (cercei, brățări sau inel, etc.), mai găsim într-un grupaj, depeș la picioare și alte obiecte vestimentare, încălțăminte și mai ales obiecte de toaletă personală și de podoabă. În grupajele respective se găsesc de obicei una sau mai multe perechi de încălțăminte, unguentarii sau vase mici de bronz pentru podoabă. Obiectele de toaletă și mai ales cele de podoabă sunt depuse în casete de lemn, decorate cu aplici de bronz sau chiar în coșulețe împletite din fibre vegetale. Toate acestea constituie oglinda unei credințe în viața de dincolo de mormânt.

În ceea ce privește vasele cu figuri simbolice personificate divinități adorate nu putem considera că ele au avut rolul de simboluri ale unor noțiuni abstracte.

Prin destinația lor finală, ca vase de ofrandă în morminte împreună cu strigili, considerăm că vasele de bronz de acest tip constituie servicii complete pentru folosirea pomezii. De altfel, Maria H.P. den Boesterd²⁶ le numește de la bun început vase pentru pomezi și parfumuri cu decor în relief. Edificator în acest sens este balsamariul din Plovdiv care are pe el o scenă în care un negroid are în mâna stângă un vas de tip situlă cu aspect sferoid, identic celor de la Noviodunum, iar în mâna dreaptă un strigiliu. Deși descoperirile de astfel de situle cu decor în relief sunt foarte puține, gama subiectelor abordate este foarte variată. Ele transpun

25. A. Aricescu, *op.cit.*, p. 32 și urm.; 37-41 și urm.; M. Zahariade, *op.cit.*, passim.

26. The Bronze Vessels in the Rijksmuseum, G.M. Kam at Nijmegen, Nijmegen, 1956, p. 88.

scene cu preocupări din viața cotidiană - păstorit, vânătoare etc - și reprezentări mitologice. Ca atare, acest tip de situle nu le putem considera decât obiectele unor deținători care practicau sau nu, masajul. Motivele compozițiilor de pe situlele de la Noviodunum constituie simboluri ale unor idei de inspirație mitică greco-egipteană.

Subiectul scenelor figurative de pe unul din vasele în discuție se încadrează în limitele oferite de mitul lui Phaëton, realizându-se doar partea finală a legendei - „Căderea lui Phaëton în Eridan”. Reprezentarea surorilor lui Phaëton a fost exprimată într-un moment al procesului de metamorfozare a lor în pomi. Cultul pentru Phaëton, ca simbol al credinței despre moarte și viața subpământeană, a călătoriei sufletului spre împărăția lui Hades - după informațiile lăsate de Pausanias²⁷ - a fost venerat în Corint unde a fost personificat pe propileele orașului, precum și pe emisuni monetare²⁸. Prin intermediul centrelor grecești din Magna Graecia, cultul a fost adoptat ușor și de lumea italică. Aici îl găsim pe Phaëton personificat pe mai multe sarcofage din sec. II și III d.Chr., apoi pe o gemă, pe o friză descoperită la Bolesna, pe o altă frescă din palatul Farnesia din Roma, ca în sfârșit compoziția de pe situla de la Noviodunum să încheie scurta listă iconografică a reprezentărilor lui Phaëton.

Cel de al doilea vas cu figuri în relief la care ne vom referi personifică pe Eros ca protector al pescarilor - el însuși pescar²⁹. După cum am enunțat, tema abordată este cea a pescuitului cu năvodul, cu undița sau în postura pescuitorului de bureți. Artizanul a introdus în compoziție și alte motive, cum este cel al șarpelui, al bobocilor de lotus, al altarului pentru sacrificiu sau pentru ofrande, ca și al unui edificiu ce reprezintă un templu de tip megaron în formă dreptunghiulară cu acoperiș în două pante. Prezența pescuitorului de bureți, a bobocilor de lotus, ca și a templului de tip megaron ne trimite a localiza pe artizanul creator într-o zonă unde aceste ocupații sau motive plastice introduse în elementul compozițional intră în specificul cotidian, adică undeva în zonele est mediteraneene. Pe de altă parte, amplasarea bobocilor de lotus în spații menite a încadra personajul nostru ne convinge că avem de-a face nu cu simple reprezentări specifice unui cadru geografic, ci cu simboluri ce reprezintă mitul „Originei” în care Lotus-ul era floarea care a răsărit din Apele primordiale ca să poarte la suprafața lor pe zeul Soare-copil. Motivul șarpelui constituie de asemenea un element simbol. Reprezentarea lui în coșul de împletituri depus pe cele două altare ce se corelează în alternanță cu cele două temple poate fi interpretat ca simbol al vieții, al virtualității „Focului”, al nemuririi, dar și ca ofrandă pe altarul sacrificiului pentru moartea întruchipării vrăjilor. Deși tema pescuitului a fost mult valorificată în arta romană până în epocile târzii, compoziția de pe situla de la Noviodunum ne dă încă o imagine a „copilului sacrosant”³⁰, „a tot protector” pentru agricultori, pescari, negustori etc., inclusiv al iubirii de oameni, al dragostei ce se manifestă în toate formele posibile. Sigur că aici avem de-a face cu o realizare sau măcar o influență a religiei egiptene în acea formă de monoteism latent³¹, transpusă prin simboluri în arta alexandriană. Aceste simboluri ale unor noțiuni abstracte au pătruns și circulat în tot imperiul ca decoruri sub formă de desene sau replici. Ele au fost preluate în special de iudaism, de arta coptă, și de creștinism³². Compoziția de pe vasul de la Noviodunum - datat în sec. II d.Chr. se regăsește în cel mai apropiat termen de comparație pe o cupă de sticlă, datată în sec. IV - d.Chr. și descoperită în termele lui Antonius din Cartagina³³. Fauna piscicolă pe noua compoziție, destul de bogat reprezentată în mediul acvatic, ca și peștii prinși pe mal a fost interpretată ca „taina înmulțirii pâinii și peștilor”, iar cei doi pescari (unul cu plasa și altul cu undița) sunt însoțiți de textul: „Apostoli Petrus et Iohannes”. Scena evocă desigur misiunile apostolice. Construcția sub forma templului de tip megaron ce figurează și pe această scenă creștină, ca și pe mozaicul descoperit la Tabarka, a fost interpretată ca simbol al „Bisericii-mamă” sau ca fiind sanctuarul oferit de împăratul Constantin Învierii lui Cristos³⁴.

După cum vedem, compoziția ce aparține erei creștine este o preluare fidelă a elementelor și formelor

27. *Enciclopedia dell'arte antica*, p. 635 și urm.

28. A. Furtwängler, *Gemmen*, I, tom 58, Zell, 263, apud *Enciclopedia dell'arte antica*, p. 636.

29. Steph. Boucher, *Bronzes grecs, hellénistiques et étrusques des Musées de Lyon*, Lyon 1970, p. 65, fig. 43.

30. G. Faider, Feymans, *Les bronzes romains de Belgique*, Mainz am Rhein, 1979, p. 171; autorea nu împărtășește ipoteza lui Ch. Picard exprimată în *Propos et documents concernant la toreutique alexandrine*, în R.A., 1961, care consideră figura șarpelui ca o replică locală după un decor alexandrin.

31. D. Wildung, *Ce que les visiteurs veulent voir*, în *Museum international*, 186, 1995, 2, publicat de UNESCO, p. 4.

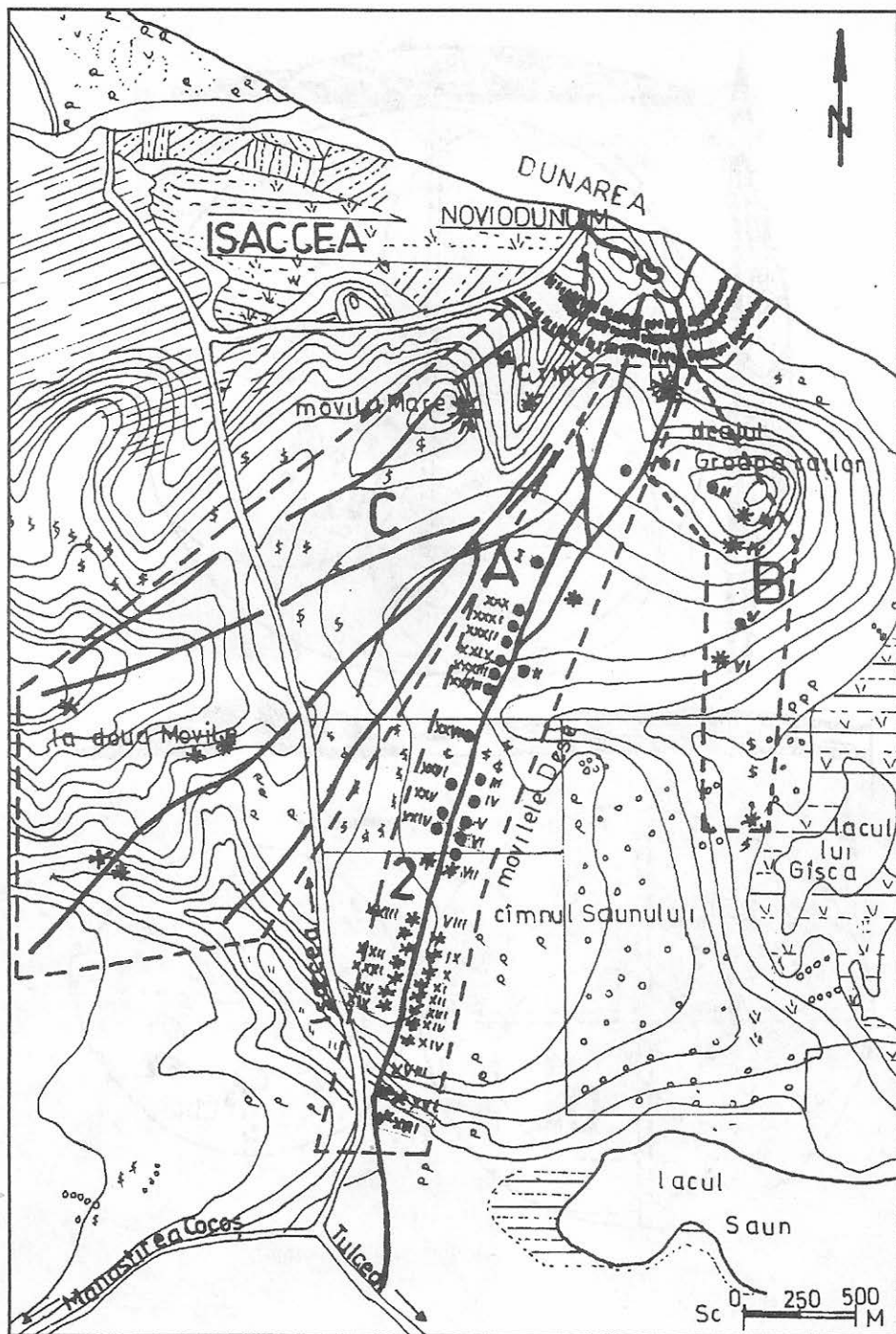
32. *Ibidem*.

33. M.P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, vol. II, München, Ed. 2, 1961, p. 544-545

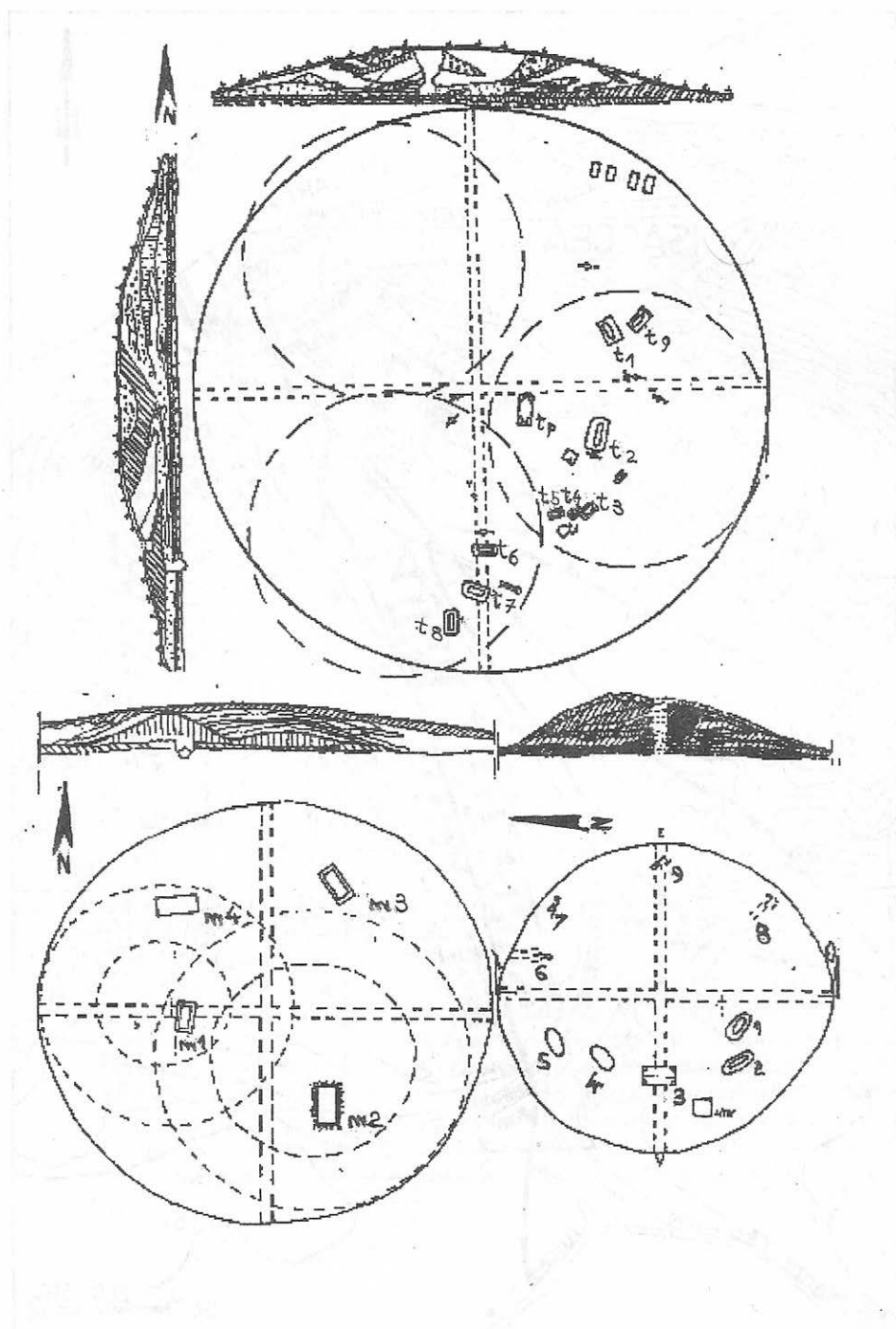
34. *Ibidem*, p. 545 și urm..

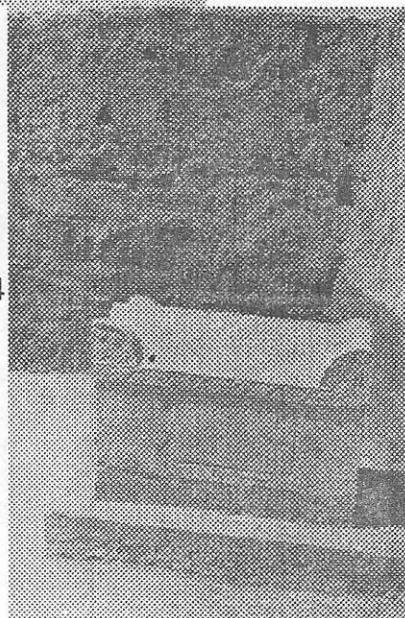
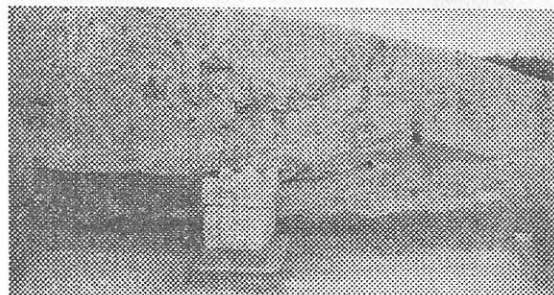
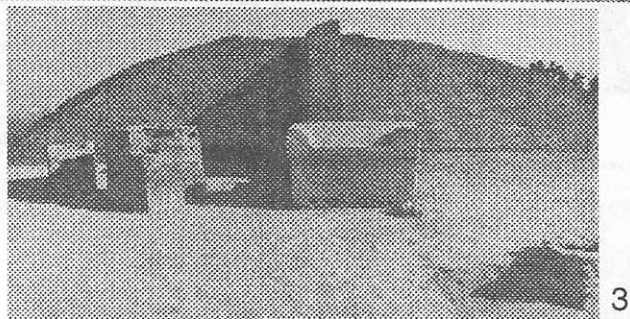
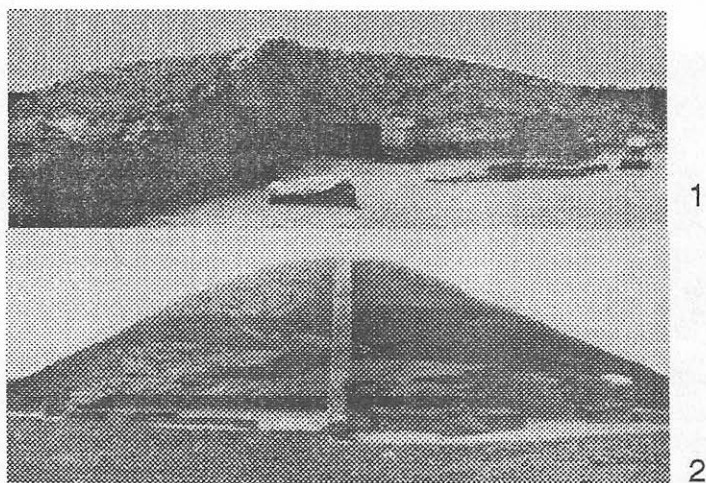
Pl. 1. - Harta cu localitățile unde s-au descoperit morminte din perioada romană, cu ritualul incinerării pe loc. În *Moesia Inferior*, la: 1. - Noviodunum; 2. - Histria; 3. - Tomis; 4. - Callatis; 5. - Tropaeum Traiani; 6. - Capidava. La nord de Dunăre și în *Dacia*, la: 7. - Barboși; 8. - Romula; 9. - Alba Iulia; 10. - Morești; 11. - Moigrad; 12. - Cinciș. În *Moesia Superior* și *Thracia*, la: 13. - Tschjatalka (Stara Zagora); 14. - Philippopolis (Plovdiv); 15. - Meritschleri (Haskova); 16. - Svetikirilova; 17. - Lüleburgas; 18. - Vidin (la Negovan). În *Illyricum* și în vestul *Dalmației*, la: 19. - Zhuto-Brdo; 20. - Mola-Kapasnica; 21. - Ulpiana; 22. - SaseDomavia. În *Pannonia* și *Noricum*, la: 23. - Brigetia (Sörhazkert); 24. - Kekesd; 25. - Intercisa; 26. - Aquincum; 27. - Savaria (Szambathely). În *Gallia*, la: 28. - Fauches; 29. - Bliqui; și în continuare pe *Valea Rinului în aval*, la: 30. - Stuttgart-Bad; 31. - Cannstatt; 32. - Heidelberg; 33. - Köln (în Germania); 34. - Tongeren (în Olanda); 35. - Nijmegen (Olanda).

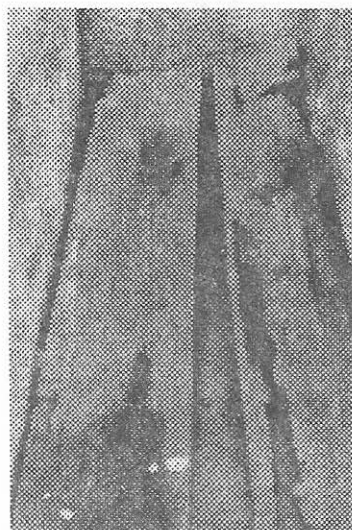
Pl. 2. - Zona Arheologică a Noviodunum-ului.

Pl. 3. - Schițe cu forme și tehnici de construcție a mormintelor tumulare cu situație stratigrafică și planul amplasării gropilor de morminte în tumuli.

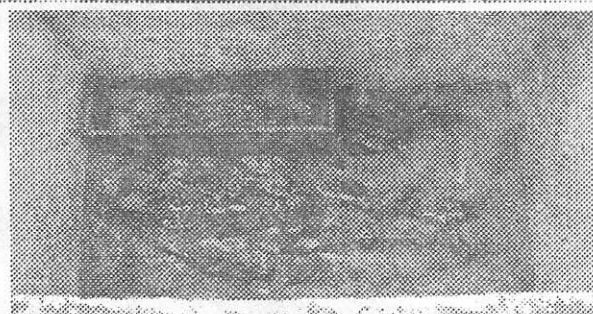
Pl. 4. - Aspecte stratigrafice și vederi generale ale mormintelor tumulare.

2

1

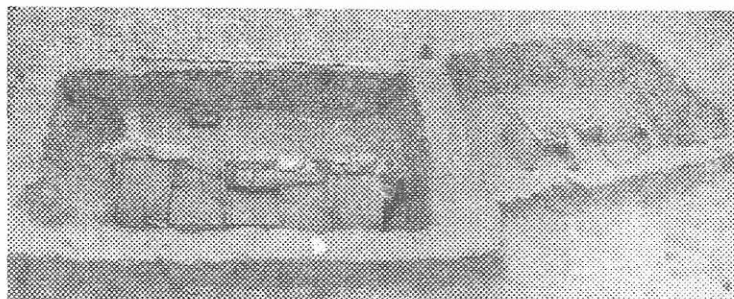
3

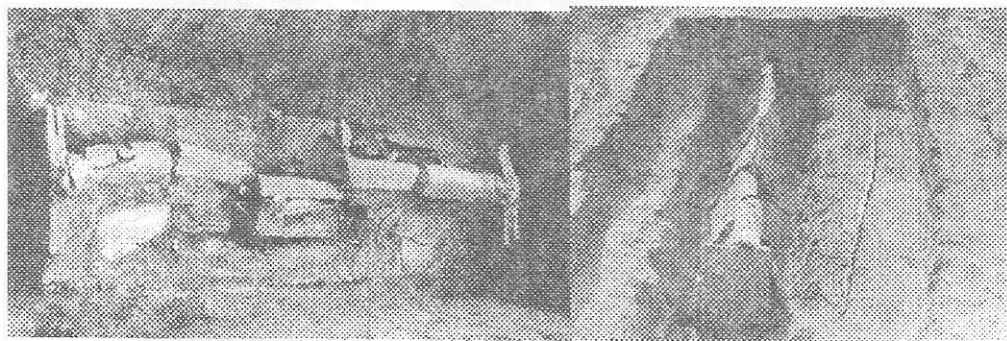
4

5

1

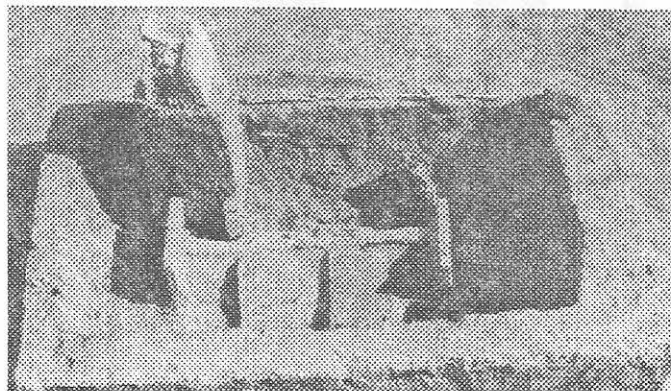

2

3

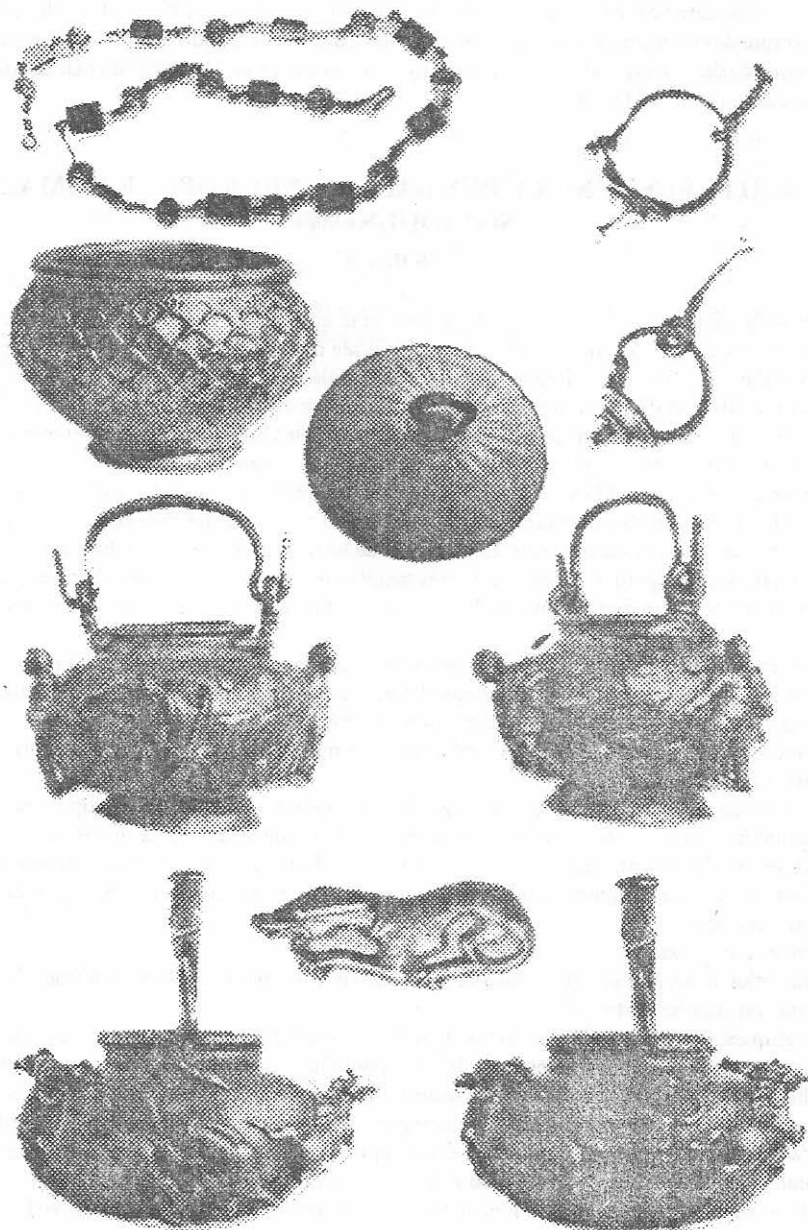
4

5

Pl. 7. - Tipuri și forme de obiecte ceramice și de sticlă, depuse ca ofrandă.

Pl. 8. - Vase din metal și obiecte de podoabă din morminte.

simbolice și artistice anterioare.

Celelalte piese care se încadrează ca reprezentări ale artei romane cum sunt statuile din marmură nu fac parte din grupul de elemente simbol. Din acest punct de vedere ele se încadrează ca simple piese funerare, cu o valoare artistică deosebită, posibil executate la „Școala lui Pausanias” din marmură extrasă din carierele existente în zona Thasos sau Marmara³⁵.

RITES ET RITUELS FUNERAIRES DANS LA NECROPOLE ROMAINE DE NOVIODUNUM - Résumé -

L'antique Noviodunum se dresse sur une plate-forme au bord du Danube, séparée de la pointe du Delta par une petite distance. Sa zone archéologique, localisée dès le siècle dernier en tant qu'appartenant à l'antique Noviodunum, s'impose à l'heure actuelle non seulement par sa cité fortifiée de 20 ha et par l'agglomération civile épanouie aux alentours et couvrant un espace quatre fois plus grand, mais aussi par son troisième secteur, celui de sa nécropole. Il s'agit d'une nécropole tumulaire, formée d'alignements partant de la cité dans différentes directions et se prolongeant sur plusieurs kilomètres.

À l'heure actuelle, les fouilles de la nécropole ont exploré 26 tumuli, c'est-à-dire la moitié de leur nombre total. Un nombre de 20 autres tumuli sont réservés à la recherche des générations futures. Tous les autres offrent des dimensions variant entre 2,6 m et 6 m de haut et de 30 à 60 m de diamètre.

Sous rapport stratigraphique, ils ont été édifiés tantôt la technique des couches alternées, tantôt par la réunion de deux ou plusieurs petites buttes, de façon à constituer un ensemble tumulaire avec remplage unitaire.

Chaque tumulus, chaque ensemble tumulaire renferme une tombe principale qui justifie leur édification initiale, à laquelle s'ajoutent quelques tombes secondaires. Ces dernières peuvent avoir été aménagées avant la construction du tumulus, pendant cette construction ou après.

Au point de vue du rituel funéraire, les tombes de ces tumuli se rangent dans deux catégories, à savoir:

a) Tombes à inhumation

Nous les avons trouvées surtout dans les sépultures monumentales, avec des sarcophages. Il y a aussi des tombes à inhumation dans des fosses soigneusement doublées de briques ou d'un mélange de brique et de pierre recouvertes d'une ou plusieurs grandes dalles de pierre. Enfin, notons encore les tombes à inhumation dans des fosses simples. Cette catégorie de tombes pouvaient être protégées ou non par un podium de bois ou en éléments téglulaires.

b) Tombes à incinération

L'incinération avait lieu sur place dans la fosse même, il s'agissait donc de la forme d'incinération dite „rug-busta” ou „tombe bustuaire”.

Les pratiques funéraires rituelles représentent les premiers éléments relevés par la recherche archéologique, ainsi que la première question à débattre pour élucider le problème de la composition ethnographique et religieuse de ce centre romain du Bas-Danube. Par rapport aux formes traditionnelles, la nécropole de Noviodunum témoigne d'une originalité la distinguant de toute tradition autochtone. Du reste, aucune découverte faite jusqu'à présent n'est antérieure à la fin du Ier siècle p.Ch.; c'est à dire que ces vestiges remontent seulement à la période qui a succédé à la réorganisation militaire de la frontière danubienne.

Les rites et rituels des tombes bustuaires sont enregistrés dans la région danubienne avec l'organisation de la flotte fluviale, la *Classis Flavia Moesica*, qui surveillait le *limes* du Bas-Danube, ainsi que le littoral jusqu'à Histria. Ils y sont surtout attestés après l'arrivée de la légion I Italica et des détachements de la V Macedonica.

Au point de vue de leur diffusion géographique, cette sorte de tombes sont attestées en premier lieu à Histria, dont la nécropole a déjà fait l'objet d'une première étude dédiée à ce rituel. Elles sont également attestées à Tomis, Callatis. Tropaeum Traiani, Capidava. De même, on les trouve en Dacie occidentale à

³⁵ Norman Herz, *Marble provenance study of some roman and byzantine artifacts discovered in north Dobroudja-Romania*, University of Georgia, Athens, 3. 1995.

Romula, en Pannonie et même en Gaule. On les retrouve aussi en Mésie tout comme en Thrace turque et même en Anatolie.

Les offrandes funéraires suivaient le même rituel, quelque'en ait été le rit (à inhumation ou à incinération), avec une tendance évidente de conserver intacts les objets de parure et d'usage personnel même dans les cas de crémation.

Elles se composent d'au moins une lampe et deux récipients de petite capacité - petite tasse, broc, cruches, cruchons, amphorettes ou bols. Cette série était complétée dans d'autres tombes par des amphores plus ou moins grandes, de petites écuelles et de grands bols, des situles de bronze, parfois ornées de figures symboliques en haut-relief, des vases à libations, des *unguentaria*, d'autres pièces du même genre, de verre, d'argent ou de bronze doré, une cassette avec des objets d'usage personnel, des chaussures de réserve, des armes et des pièces décoratives (appliques) et, comme de juste, des objets de parure. Notons que les jeunes adolescentes semblent avoir bénéficié des tombes les plus riches en mobilier funéraire.

La datation de ces tombes se rangent dans une période d'environ un siècle, c'est-à-dire de la fin du Ier siècle jusqu'au seuil du dernier quart du IIe siècle p. Chr.